

HELTAI GÁSPÁR ÉS A MAGYAR PONCIANUS.

(Első közlemény.)

Azt a *Poncianus históriája* c. szöveget, amelyet Eberus Balázs nyomtatott ki Bécsben 1573-ban, a *Historia Septem Sapientum* egyetlen régi magyar változataként szokták emlegetni, a *Poncianus császár históriája* címen megjelent négy lőcsei nyomtatványt ugyanis a korábbi irodalomtörténetírók és bibliografusok, még Heinrich Gusztáv is, aki a bécsi szöveget a R. M. K.-ban mindenki számára könnyen hozzáférhetővé tette, Szabó Károly nyomán a bécsi utányomatának tartották. Másoknál elvétve történik futólagos említés arról, hogy a lőcsei szövegek nem egyeznek szó szerint a bécsivel, de legfeljebb arra gondoltak, hogy ennek modernizált kiadásai.¹

Pedig a későbbi kiadások futólagos forгатása közben is rá kell jönnie annak, aki a híres népkönyv világirodalmi történetét ismeri, hogy nemcsak egészen eltérő átdolgozással van dolga, hanem olyannal, amely nem is készülhetett ugyanazon eredetiből. A lőcsei szövegek nem az először Strassburgban 1512-ben megjelent *Pontianus; Dicta et facta septem sapientum* c. latin változathoz erednek, hanem a legelső ősnymtatványokhoz sokkal közelebb álló alapján készült német fordításnak abból az alakjából, amelynek kialakulása a XVI. század közepén a frankfurti népkönyvkiadóknál fejeződött be.

Ez a tény nem is szorul részletes, a szövegekből kibontható bizonyítékok felhalmozásával való bizonyításra. Majdnem elég volna a magyar és német címnek egymás mellé s a latinnal szembeállítása:

(Belül, a szöveg fölött:)
Historia Keyser Pontiani.

(A címlapon:) Die Siben weisen Meister. Wie Pontianus, der Keyser zu Rom, seinen Son Diocletianum den siben weisen Meistern befiehlt, die siben freyen Kunst zu lehren. Vnd wie derselbig hernach durch vntrew seiner Stiefmutter, siben mal zum Galgen gefürt, aber allweg durch schöne Gleichnussen der Meister von dem Tod errettet, ein Gewaltiger Keyser zu Rom warde.²

Poncianus Csaszar Hstoriaia.

Mikeppen Az ő Fiának Dioclecianusnak hét bölcs és tudos Mestereket fogada, kik azt tanyitanak az hét és nemes tudományokra Es minék utánna az mostoha anyja megcsalta volna az Császárt, hogy hétszer az ő fiát, az Diocleciánust, ki vitette volna fel akasztásra, miképpen mind az hét uttal az bölcs Mesterek meg szabadták azt, az ő bölcs beszédekkel, Hogy annak utánna az ő atya helyébe Romai Császár lön.

¹ Összevetésükkel még leginkább Kováts Antal foglalkozott ifjúsági olvasmányul szánt szemelvénye függelékében. V. ö. még egy helyre vonatkozólag Eckhardt Sándor, EPhK. 1929. 95. l.

² Ez az egész cím az 1554-i frankfurti lenyomaton, az első nyolcadrét kiadásán szerepel először; a megelőzők közül legközelebb álló strassburgi negyeddrét kiadásán a «Die siben freyen Kunst zu lehren» szavak hiányoznak még.

De mindabban, amiben e német változat eltér a bécsi magyartól és eredetijétől, eltérnek a lőcsei is, így pl. a nevekben; a változatok rengetegében ezek igazítanak el leggyorsabban: a negyedik bölcs mester nem Malchiorach, hanem Waldach, az *Amici* címen emlegetett példázat Ludovicusának ellenfele nem Sido, hanem Geydon, Alexander ugyanabban nem tíz napig s nem is hét napig, mint más német változatokban, hanem harmadnapig marad a puszta szigeten. Csak a frankfurti és velük rokon német kiadásokkal egyezik az a tudákos záradék is, amely a történelmi Diocletianus keresztényüldözését veti a bölcs császárfi szemére: «Aber sonst war er ein Tyrann» — hangzik bölcseségének s mesterei iránt való tiszteletének dicsérete után az utolsó mondat — «durchächte mit Maximiliano die Christen zwanzig Jahr, darnach, im acht und sechzigsten jahre ward jm vergeben vnd starb.» A magyarban: «Egyéb dolgába mind az által kegyetlen vala, Egész husz esztendeig az keresztyéneknek nagy veszedelmének vólt, Es mikor hatvan nyóltz esztendős vólna, meg-éteték ötöt, Es ő-is meg hala.»

De nemcsak annyit könnyű megállapítani, hogy különböző alapszövegből készült két külön átdolgozás lenyomatai a bécsi és a lőcsei. Már néhány lap olvasása ráeszméltet arra is, hogy ez utóbbi sem lehet egyidős első ránk maradt lenyomattával, hanem aligha fiatalabb a bécsi kiadásnál, sőt szinte kényszerítő erővel, az egyéni stílus sajátos szuggesztíójával határozottan Heltai Gáspárt juttatja eszünkbe. Az, hogy Heltainak már annyi mindent tulajdonítottak, külső bizonyíték, de egyben bármiféle részletes bizonyítás nélkül, inkább visszartartott attól, hogy ez első érzésnek hitelt adjak. De amint részletesen megpróbáltam számot adni magamnak arról, miért kellett már az ajánlás olvasása közben oly ellenállhatatlanul Heltaira gondolnom, egyre szilárdabb lett meggyőződésem, hogy a meglepő hasonlóságot nem teszi érthetővé sem közös nyelvjárás, sem stílusöröklés, bármennyire kétségtelen, hogy Heltaitól sokan tanultak. Végül még annak a német kiadásnak keresése közben is, amelyből közvetlenül erednie kellett a magyar szövegnek, részben váratlan bizonyítékok erősítették meg ezt a meggyőződést.

A lőcsei kiadásokat a következő ajánlás vezeti be (szövegét az első, 1633-i kiadás¹ szerint adom, amelynek egyetlen példánya a Ráth-féle gyűjteményben van a M. T. Akadémia könyvtárában):

Az hegyes olvassanak közzenetet² mond az Könyvnyomtato.

¹ A címlapot kivéve következetesen ő-t és ű-t ír még; ezeket nyomda-technikai okokból a mai betűkkel helyettesítettük, hasonlóképen az f-t is.

² Köszöntést; v. ö. *Nyelvtört. szótár* (a továbbiakban Ny. Sz.) a kolozsvári Biblia I. részéből: «szeretettel fogaduan közzeneteket monda nekie».

Bizony az,¹ hogy egyéb dolgaink volnának, mellyekben kellene foglalatosoknak lőnnünk, Mellyekből nagyobb haszson- is következnék² az emberi tarsaság közet, kiváltképpen lelki dolgokban, hogy nem mint ez Poncius Csaszár Historiajából. De miért hogy az jo Isten meg engette, hogy akkadály essek az fő dolgokban előnkbe, Nincs mit lőnnünk: Mert egyebet nem mondhatunk, hanem hogy a mi hálaadatlanságunkal ugyanjól meg érdemlettük. De bizzunk azért az Istenhöz, az mi Kegyelmes Attyankhoz, Hogy az ő igaz haragyában és itéletiben, az ő irgalmassagáról meg emlekezik: Amen.

De noha ez az munka, az Poncius Csaszár Historiának ki nyomtatása, sok embernek nem fog tetzeni: Azért ugyan nem ok nélkül adtuk ki. Mert valakik³ ezeket ez⁴ dolgokat igazán megh akkarják mértékleni,⁵ Nyilván eles es fő tanóságok ez világi életre, igaz itéletre, és jeles erkölcesekre valók vadnak⁶ benne foglalva.

Előszer, Poncianus példajaba latunk szép és jeles jóságokat: Latunk az mellett eleg jarló⁷ és hitván dolgokat-is. Szép jóság ez, hogy nem csak ő maga uralkodik, Hanem arrol-is⁸ visel gondot, hogy utánna-is legyen, ki bölcsen tudgyon gondot viselni az birodalomra, Mert lattya és eszébe vészi,⁹ hogy szép és nemes tudományok nélkül igen jarlo dolog az ő birodalmok: Ennekokaert nem kimili¹⁰ az ő édes fiát hanem bölcs Mesterek tanyítása alája adta. Mert az paraszt birodalom, olyan mint az három keréki szeker, avagy mint az saytalan éték, mellyel az ember igen hamar megcsemerledik.

Hitván dolog pedig ez Poncianus Csaszárban, hog' oly igen álhatatlan, Es az itéletben olyan igen haylando, mint az tekenebeli viz. Mert előszer szereti és böcsüli az ő előbeli¹¹ jambor feleségét és annak testamentomat diésiri, és enged annak: Hogy megh hall,¹² igen bánkodik rayta, és erősen gyszollya azt. Mászt vévén, mindgyárt az elsőről elfeleközik, és testamentomat hatra hadgya. Ugy kötelezi pedig magát az uy menyetskéhez, hogy az ugyan féket vgt feiébe, és zabolát szajába, és ti tova haytogattya mint egy barmot, hitván hamis és éktelen dolgokra, Rut és szidalmas¹³ dolog ez

¹ Ny. Sz. csak Sylvester Újtestamentomából két adat s egy 1556-i levélből egy, tehát mind korábbi.

² Ny. Sz. Heltai meséiből is, Újtestamentomából is, kivüle ily értelemben csak az 1583-i hártfai kalendáriomból.

³ Ny. Sz. H. Újtestamentumából is, meséiből is.

⁴ Névmás után névelőként Heltainál is; a Ny. Sz. utolsó adata 1604-ből.

⁵ Ny. Sz. H. meséiből is.

⁶ Ny. Sz. H. krónikájából is így.

⁷ Ny. Sz. i-vel, csak Heltaitól.

⁸ Ny. Sz. H. krónikájából is.

⁹ Ny. sz. H. meséiből is.

¹⁰ Ny. Sz. így H. *Vigasztaló könyvecskéjéből* is.

¹¹ Ny. Sz. H. *Krónikájából*, *Újtestamentomából* és *Vigasztaló könyvéből*, kivüle azonban csak kódexekből, Sztáiraiból és a Tört. Tár. I³. 190. l.

¹² „hallott” Ny. Sz. H. Újtestamentomából is. A mássalhangzók hosszúságának Heltai-féle cserélgetéséről l. Trócsányi Zoltán a *Háló* kiadásának bevezetésében, a Magyar Nyelv X. évfolyamában stb. — Heltai nyelvérol és helyesírásáról általában l. Trócsányi dolgozatait.

¹³ Ny. Sz. a kolozsvári Biblia első részéből is.

egy férfinak, kiváltképpen fejedelemnek, ki asszonyjállatnak avagy hizelkedő hamis tanácsinak olyan képpen rabba adgya magát. — Tekéletes és eszesnek kel az férfinak, kiváltképpen az fejedelmeknek löpni. &c.

Ánakutanna az Csaszár fiába, Dioclecianusha láttyuk, melly igen hasznos dolog legyen, Mikoron az szülők nem csak arra ügyeköznek, hogy mind igassággal, mind hamissággal sok marhát keressenek, és azt hagyassák az ő fiainak: Hanem mikoron őket felneveltetik iskolakban, avagy böles embereknel, nemes tudományokba, és jó erkölcsökben, Nem de nagy haszoné ez hogy az jó nevelésből olyan áthatatos szüvet vőt hogy az ő mostoha anyyának, az fertelmes asszonyiállatnak,¹ seimi esztekelésének² nem enged? Melly igen szép vállaszt téezen néki az cedulában,³ mellyet irt eleybe. Ez mostani iffiak, miért hogy ottrombául, minden nemes tudományok nélkül fel nevelték őket, tudom ugyan, hogy meg nevetik és szidják ezt az Dioclecianust, mondván: Bolond Esse:⁴ Még az lonál aláb való: Mert az jó lo nem veti meg az zabot, mellyet pallolnak⁵ eleybe. De jay ő nekik. Mert bolondok, és olly áthatatlanok, mint az víz: Mint Jakab Patriarcha meg feddi és meg átkozza az ő első fiát, melly olyan undok véteken találtatot vala. Lám olyan voltál (ugy mond neki) mint az víz: az az, voltál minden Isteni félelem nélkül, nyactöre (!) mentél az undoksagos bünre. Ezokaert⁶ meg átkozván ötet. Kirekeszte ötet, és megh fősza ötet mind a' Király méltosagtól, mind a' papsagtol. Honnét vagyon mostan-is, Hogy az Ur fiakban, és az gazdagoknak fiaiban nem taláttanak nyomosok,⁷ hanem rutul elvesznek &c.

Nem de nem innét vagyoné, Hagy őket testi szabadságba, mind az ő kévénységok szerint, fel nevelik, minden oktatás és tanyítás nélkül, A' gonosz nevelésben szokkást vesznek magoknak, melly annak utanna természeti válik benne. Ezt az gonosz természetet el nem hathatták annak utanna soha. Es ecképpen vesznek el, Ki bujaságban, ki frantzuban,⁸ ki köszvénybe ki kolikában, ki részeksegben &c. Példa legyen ezokaért Dioclecianus minden iffiaknak, Sőt főképpen az szüléknek.

Harmadszor, Az Csaszár feleségében Láttyuk, Melly igen veszedelmes dolog leg'en, és melly igen ártalmas, az tisztességnek és birodalomnak kévénysága. Mert láttya a Csaszarné, hogy az Csaszári birodalom törvény szerint néz Dioclecianusra: De mind azonáltal arra ügyeközik, hogy az ártatlant

¹ Ny. Sz. csak Heltaitól így: következetesen -i, de egy szóban.

² Ny. Sz. H. krónikájából is így.

³ Ny. Sz. csak Heltaitól így; a *Poncianus*nak is 1676-i kiadásában: czédulában.

⁴ = ez s ez. Ny. Sz. négy adat, egy Thalytól közölt kivételével mind Heltainál régebbi. A palócságban ugyan ma is ismeretes, de hogy általánosabb használata már a XVII. században megszűnt, arra jellemző, hogy a *Poncianus*nak is 1676-i kiadásában már ezt szedték: „Bolond esze”. V. ő. Nyelvőr XXVII. 31., 125., 369. A fenti helyből is látható, hogy euphemistikus használat (pl. ördög h.) csak másodlagos, és eredetileg általában közelebbi megjelölést pótol.

⁵ Szinnyei, *Tájszótár* a Székelyföldről is. Első irodalmi adat RMKT. II. 226.

⁶ Heltai rendszerint így mondja; Ny. Sz. tőle, a kolozsvári Bibliából és fiától is; előtte csak egy levélből, utána fián kívül csak egy adat.

⁷ Ny. Sz. H. meséiből és krónikájából is.

⁸ H. *Hálójában* is így.

megöllye. Nem gondolvan, sem Istennel, sem emberekkel. Mint bolondítja ez undok bűn az gonosz asszonyiállatot. Mért ezt gondollya: Im ki veszem az örököszt, Dioclecianust az utból, hogy ne birhasson:¹ Ecképpen szál az Csaszári birodalom az én fiaimra: Maga² meddő és egy gyermeke sincs: sem³ tudgya, ha leszzené valaha gyermeke, avagy nem.

E'melet, látodé, melly igen bolonda tézsi az Csaszárnét ez undokságos kévanság: Mert éktelen beszédeket szol a'nemes iffiunak ölelgeti, meg mutattya néki gömbeleg csöcsöit, és szép hölgyes testét: Maga egy tisztességes jambor asszonyhoz nem illenek, ki az ő testét örök kötéssel csak az ő urának és férjének kötötte. Undok monstrum⁴ vólt ezokaért ez az Csaszárné &c.

Utólszor, Ebből az Historiából láttjuk, Hogy Salomon igazat mondot az asszonyiállatoknak alnoksága és gonossága felől:

Hogy jób az embernek lakni vipera kégyókkal és scorpiokkal egy hazba, hogy nem mint egy versenyes asszonyiállattal.⁵ Hol láthatna az ember nagyobb álnokságot, mint ebben, az Csaszár feleségébe? Mint hortzollya⁶ az Csaszárt allá fel⁷ az ő álnok beszédivel Boldog ezokaért, kit az Isten megoltalmaz az fele monstromtól. Az jambora pedig Istennek ajandéka, Mint Salomon mondgya.

A Heltai szókinsével való rokonságot a fenti jegyzetek segítségével itt nyomban bárki ellenőrizheti. A helyesírás, minthogy csak kései utánnomattal lehet dolgunk, nem megbízható, hiszen Heltai halála után nyomdájának helyesírása is fokozatosan elvesztette jellegzetességét, következetlenül pedig a lőcsei *Poncianus*okban is akadnak Heltaival egyező helyesírási sajátágok. Ami minden logikus ellenőrzés előtté kényyszerítő erővel reá emlékeztet: a hangzás, a nyelv ritmusa és melódiája, Sievers módszere nélkül nem hasonlítható exakt módon össze; magam erre nem vállalkozhatom.

Heltaira jellemzőek azonban a népi életből való, «lelki» dolgot testi szemléletből megvilágító hasonlatok és metaforák: s kivált a közmondásokkal való olyatén példálódzás, amikor a közmondás minden külön utalás nélkül az író mondatfűzésébe

¹ Ny. Sz. ez értelemben Heltai krónikájából három adat.

² Megengedő kötőszóul a mesékben is.

³ Ny. Sz. a kolozsvári Biblia első részéből is idézi ugyanily értelemben.

⁴ Ny. Sz. ily értelemben csak a kolozsvári Biblia IV. részéből és Meliustól.

⁵ Példab. 19, 21. a kolozsvári fordításban: «Jób lakni a pusztaba: hogy nem mint a *verseny*es es dagályos albonyálattal.» — Jesus Sirah 25, 21. emleget oroszlánál és sárkánnyal való együttlakást. E két bibliai könyv mondásai sokszor annyira hasonlók egymáshoz, hogy az emlékezelben való összeolvadásuk épen nem mutat tudatlanságra. Jellemző, hogy a *Poncianus* átdolgozója egy helyen egy ily mondásnak a németben meg nem jelölt bibliai eredetét felismeri, de azt is Salamonnak tulajdonítja, holott ugyancsak Jesus Sirah 25. részéből való. (D 81.: «Mert tudodé, mit mond az böles SALOMON Király, hogy három dolog vagon, melylyeket meg utál az ISTEN: Tudni illik, az szegént az ki kövély: Az kazdagot, ki hazug: és az vént, ki bolond.»

⁶ Ny. Sz. csak H. meséiből így.

⁷ Ny. Sz. így csak Heltaitól (mesék, krónika), *alá fel* kivüle szintén csak Meliustól és Bornemisztától.

illeszkedik bele: «Mert az paraszt birodalom (= tudatlan kormányzás) olyan mint az három keréki szekér, avagy mint az saytalan étek, mellyel az ember igen hamar meg-csemerledik.» — «Olly igen haylandozó, mint az tekenebéli viz» — «ugyan féket vet feiébe és zabolát szájában és ti tova haytogattya mint egy barmot», «Bolond Esse: Mégh az lonál aláb valo: Mertaz jó lo nem veti meg az zabot, mellyet pallolnak eleybe».

De az ajánlás tartalmából is nyomban kétségtelen a, hogy nem a jó Brewer Lőrinc az a könyvnyomtató, aki itt az olvasót köszönti; tudtommal nincs is oly kiadványa, amely elé maga ír ajánlást, kiadványai szövegében sehol sem szólal meg személyesen. A könyv első nyomtatója és az ajánlás írója nyilván azonos az átdolgozóval s e kétfős minőségben mentegetődzik, amiért ezúttal nem fontosabb munkát végez. Már innen kétségtelen az is, hogy ez az író-nyomtató papi ember, aki máskor szent dolgokban foglalatostkodott, de most e munkája folytatásának akadályai vannak. Heltai egészen hasonlóan mentegetődzik még akkor is, mikor eredeti tervétől eltérően történeti tárgyú históriákat ad ki bibliaiak helyett. (*Cantionale*, 1574.) Világi vagy éppen erkölcsileg kényes tartalmú könyvnek moralizációval való igazolása magában véve későbbi korban is megtörtént volna, de a világi história tanulságainak prédikációszerű tételekbe, pontokba való foglalása és prédikatori stílusban való részletezése, valamint a mentségnek így is csak másodsorban, Istennek fontosabb teendőben akadályozó akaratára való hivatkozás után történő előadása: mindez senkire sem emlékeztet úgy, mint a meseértelmezésből is prédikációt formáló Heltaira, aki úgy bánik a profán mesével, mint a bibliai textussal. Nem is ismerünk rajta kívül más írot, aki egyházi célt szolgáló saját nyomdáját utóbb kényszerűségből egyre inkább világi mulattató könyvek nyomására használta. Az ajánlás írójának teológiai képzettségét igazolják a bibliai idézetek is.

Az egész *Poncianus* nyelve — helyesírása és hangtani sajátosságai, szókincse, frazeológiája és mondatfűzése egyaránt — teljes mértékben igazolja Heltai szerzőségét. A helyesírás, mint már említettem, csak a legnagyobb óvatossággal vehető figyelembe, de éppen az, hogy következtelenül, csak egyes helyeken, egyes szavakban, a könyv egyéb helyeitől s a lőcsei nyomda általános gyakorlatától eltérően, előtűnnek a Heltai-féle sajátosságok, mutatja, hogy abban a szövegben, amelyből a szedő dolgozott, benne voltak ezek, s a maga helyesírásába való áttétel közben csúszott át belőle egy és más. Így az első lőcsei kiadás, miként az akkori lőcsei nyomtatványok általában, a cs-t úgy írja, mint ma, de elvértve elfordul benne cz is (bölez, kéncz, trezczél = trécsel, czigorgat, meg-készérczének stb.); még annak is van

nyoma, hogy az alapszövegben a *zs* jele az *β*-hez¹ hasonló Heltai-féle betű volt (vizsla, fzakman), sokszor becsúszik a névmás és névelő *accentus gravisa*: *à, è, amà* stb., s végül igen gyakori az *ç* jel használata, mégpedig — eltérően a lőcsei egyéb nyomtatványoktól, melyek másutt alkalmazzák, mint Heltai és Sylvester — a *Poncianus* legtöbbszörre éppen olyankor használja, amikor Heltai:² érteni, a -nek és -vel személyragos származékai, *fel, het, egyéb, közep, szekçr, stb.* A mássalhangzók (és magánhangzók) hosszúságának ingadozása szintén megbízhatatlan kritérium, minthogy a lőcsei nyomda is nagyon bizonytalan e tekintetben; néhány olyan szót mégis felhozok az alábbi szójegyzékben, amelyek írása Heltainál is, a lőcsei *Poncianus*ban is következetesen eltér e tekintetben másokétól. Más, inkább hangtani, mint pusztán helyesírási sajátságokban is nagy a hasonlóság; ezés és özés (ördeg és ördög, stb.) egyes szavakban egészen egyformán váltakozik, izésnek is ugyanolyan példái vannak (kimil, dicsiret, itilet stb.); általában vannak nyomai a zártabság felé való hajlásnak (mü stb.), mássalhangzók jésítésének (nyihány, tanyit, hivatallyos, nyéne stb.); a *gy* és *j* cserélgetésében is egyeznek: *jarló, de gyuhász* stb.

Íme, egy kis szemelvény a Poncianusnak a mi szempontunkból legtanulságosabb szavaiból és szólásaiból:

A) Olyanok, amelyeket a Nyelvtörténeti Szótár nem ismer Heltain vagy H. közreműködésével készült munkán kívül irodalmi forrásból:

ártatlan, (valamint általában, -atlan; Heltainál rendszerint) — *böld* (= bolt; Ny. Sz. csak H. meséiből így) — *csigélédik* (csüggelődik = csüggeszkedik; Ny. Sz. csak H. meséiből és krónikájából, 'csüggelődicie' alakban) — *datzos* (Ny. Sz. csak H. krónikájából, származékai is csak tőle) — *egybeveszt* (Ny. Sz. csak a mesékből; egybevesz is gyakori nála s a P.-ban is.) — *ért* (a rag külön szóba írva; Ny. Sz. csak Heltaitól) — *feyr* (Ny. Sz. így csak H.) — *gömbeleg* (= gömbölyű, gömbölyded; Ny. Sz. csak H., mesék, krónika, Háló egyaránt) — *hammar, hammarsággal* stb. (Ny. Sz. csak tőle; nála is, a P.-ban is csaknem következetesen így) — *harabdál* (Ny. Sz. így írva csak a kolozsvári bibliából) — *innas* (Ny. Sz. 6 adat Heltaitól), — *kenegetni* (= hízelegni. Ny. Sz. csak Heltaitól, mégpedig meséiből, a Hálóból és a krónikából egyaránt; a Poncianusban 'kratzen' fordítása) — *ki ördeg* (Heltainál mi ördeget, honneg ördegbe is; 'ki ördög' Bethlen Miklósnál is; 'ördeg' írás Heltain kívül Ny. Sz. sehonnan) — *kövil* (= kívül; H. is, a P. is következetesen) — *koros szabásó* (Ny. Sz. csak a kolozsvári bibliából; szabásó v. szabásó más jelzővel Heltainál s csak nála, gyakori) — *közep aránt* (egészen így Ny. Sz. csak H.) — *lakolni valamiről* (Ny. Sz. a krónikából) — *nyihány* (Ny. Sz. így csak Heltaitól és a kolozsvári Bibliából) — *ömagam* (Ny. Sz. csak a krónikából) — *övező* (= evező; övez Ny. Sz. csak Heltaitól) — *pilésses* (Ny. Sz. csak H. így) — *szattin* (a XV. mesében

¹ Nyomdatechnikai okból alább is ezzel helyettesítem.

² V. ö. Trócsányi, Nyelvtud. Közlemények, XXXVIII.

kétszer; Melich sem ismeri máshonnan, M. Nyelv, XI. 455.; P. többször; szattinka is) — *szeggez* (Ny. Sz. csak H, így) — *tetszik, hogy...* (= látszik; a leghasonlóbb a LXXVI. mesében: ,tetszik, hogy bolond'; P. K b l.: ,tetzik, hogy gyolkos ageb vagy') — *tussokodni, tussokodás* (Ny. Sz. csak H.) — *tudulni* (= tódulni; a Hálóban) — *Wrat ad* (= úrvacsorát; Háló 139. l.; Wrat vöt; nem tudom, általában használatos volt-e s meddig) — valaki *után üzni* (v. ö. nachjagen; Ny. Sz. csak H., csupán a krónikából 6 adat!) — *végső* (egészen helymegjelölés) — *veszédni* (veszszéddel stb. is; mesék, krónika, Háló) — *veszteg hallgat* (csak a kolozsvári Bibliából és a mesékből)¹ — *vigyor* (szitokszó; a mesékben kétszer; nyilván = vigyori; a P.-ban kétszer vén v., a mesékben egyszer vén v., másszor ag v.) — *vizsla* (olv. vizsla; melléknév; a mesékben hétszer; Imre Lajos általában gyalázó kifejezésnek mondja, a P.-beli helyeket is figyelembevéve, világosabbá válik, hogy eredeti jelentése ,füles,' mint a *Száz fabula* ajánlásában: ,vißla szamar, aztán ,fülelő, éber, szemfüles'; a P.-ban a Virgilius csinálta örtoronyról és az asszony titkát megleső szarkáról; a főnév jelentése nyilván tápadás útján keletkezett.)

B) Olyanok, amelyekre a Ny. Sz. Heltaitól vagy az ő kiadványaiból idézi az utolsó adatot:

bezek (H. -c; előtte is csak Komjátitól k-val, de két z-vel) — *eleit venné valakinek* (H.-nál s a P.-ban egyaránt gyakori) — *el-íut* (= jő, érkezik; jut-is igen gyakori ily értelemben H.-nál és a P.-ban, utóbb ritka) — *gonosságos* (Ny. Sz. a kolozsvári Bibliából, előtte is csak a Czech-k.-ból.) — *gyolkos* (= gyilkos) — *hispan* (= ispán; mesék, krónika, Háló) — *jargalni, jargálás* (a Hálóban. V. ö. a főnév kiveszéséről Takáts Sándor, M. Ny. I.) *kereskedni* (az eredetihez közelebb álló jelentésben, Ny. Sz. utolsó efféle adata a krónikából)² — *mórál* (= sétál; az 1676-i kiadás már ezzel helyettesíti is; Ny. Sz. Heltaitól öt adat, de csupán a mesékben, Imre Lajos szójegyzéke szerint, 6, a Háló Trócsányi-féle szójegyzékében 4; Heltain kívül Ny. Sz. csak Tinódiából) — *rövideden* (Ny. Sz. utolsó adata a kolozsvári bibliából; a Hálóban is) — *szégyenségekre* (Ny. Sz. a kolozsvári bibliából).

C) Egyebek, amelyek Heltain kívül vagy utána ritkábban fordulnak elő (ahol más megjegyzés nincs, mind ilyen), vagy amelyekre az utolsó adat nem tőle való ugyan, de az ő korából, vagy még régibb időből stb.:

asszonyiállat (így egy szóban Ny. Sz. Heltain kívül csak Decsi közmondásgyűjteményéből, ,azzoniállat' Sylvestertől) — *az ótta fogva* (H. meséiből: ,ez óttafogva') — *bántás(-om)* stb. (= bántódás; Ny. Sz. Heltain kívül csak egy adat) — *bátor* (= ,esto!'; csupán a mesékben kilenceszer) — jeles ember leszen *benne* (v. ö. H. krónikájából: ,Nagy ember leszen benne'; Heltainál s a Poncianusban egyaránt általános ,benne' használata, ahol ma ,belöle' áll, partitívusként is, az idézett helyhez hasonlóan is) — *birtoka*

¹ Megvan azonban Sylvesternél is, továbbá Molnár Albert szótárában. Elavulásáról l. Mészöly, M. Nyelv XXI. 121. l.

² A Székelyföldön ma is él. L. Szinnyei, M. Tájéztatór. M. Nyelv XXIII. 479 l.

alatt (= hatalmában; Ny. Sz. Sylvesternél későbbi adatot nem ismer) — *csuffondáros* — *elő-beszél* — *ezokaért* — *finum arany* — (szép) *forgo tántz* (Ny. Sz. Faludi előtt csak a kolozsvári Fortunából, ugyane jelzővel) — *gyűrét* stb. (= gyűrűt; Ny. Sz. csak az u. n. Hofgreff-féle énekeskönyvből) — *keazat* — *hoherek* (= hóhérok; Ny. Sz. utolsó adata Meliustól) — *holnapon* (Ny. Sz. csak kódexekből) — *holot* okhatározó kötőszóként — *hudozás* (Ny. Sz. a főnév csak Comeniusból, de „el-hudozta magát” H. meséiből) — *istempel* (Stempel’ v. ö. Szinnyeji Tájstótár „estempli”; Ny. Sz. nem ismeri, de Heltainál sok s-sel és még egy mássalhangzóval kezdődő jövevényező található ily alakban, az általánosan használtakon kívül „isnór”, „istráza” stb) — *játzodozik* (erotikus értelemben a krónikában is) — *kezébbe* (= középen; (Ny. Sz. H. krónikájából: kezqbben) — *ki fogo hely* (= kikötő; ez is, maga az ige is megvan Heltainál; egyebütt inkább más értelemben) — *koltó* (Meliustól Szily, M. Ny. XIV.152.; származtatásának helyességét igazolja, hogy a P.-ban hasonló vonatkozásban előfordul „koltogatós” is) — *kólya* (Ny. Sz. Heltain és az *Orbis pictuson* kívül csak levelekből, okiratokból) — *köres környül* — *kövés* (Ny. Sz. csak a Heltaitól nyomtatott Váradí disputatióból) — *közessül* — *laytorja* — *lesesködés* (Heltaitól az ige) — *magyari* király (Ny. Sz. a kódexektől a Veres-féle Magyar decretomig többször, Heltaitól „m. Wrac”; jellemző, hogy már Geleji Katona -i képzős származéknak érezvén, tiltakozik a szerinte illetlen kifejezés ellen: „mint ha ki németi vagy töröki tsászárt mondana”) — *medgyek*, *medgyünk* stb. (= mit tegyek stb. Ny. Sz. utolsó adata Balassitól; a P. 1676-i kiadásában egy helyütt már elme gyek áll helyette, de valószínűleg már az első löcsei kiadás idején sem értették s ezért írják többnyire csak gy-vel s kérdőjel nélkül) — *meg-ppolgat* (Ny. Sz. csak kódexekből, de „meg-apol” Heltaitól négyszer) — *meg-bélpoklosul* (Ny. Sz. nem ismeri, „meg-poklosul” is csak a kódexekből) — *meg-dul* — *meg-halad* — *meg-mivel* (= végrehajt, teljesít) — *me glátogat* valamivel — *meg-tökéll* (= teljesít, végrehajt; kódexekben általános, Heltainál a krónikában is, utána Ny. Sz. csak Telegditől és Monoszlaitól, de már náluk sem egészen azonos jelentésben) — *minnyaian* (tárgyra és részeshatározóra vonatkozólag, „műneünk minnyaian” = mindnyájunknak) — *mondó* (főnév, v. ö. „mondóka”; Ny. Sz. Heltain kívül csak a Münch. kódexből és Monoszlaitól egy-egy adat) — *mony* (emberi testrészről szótári adatokon és Comeniuson kívül Ny. Sz. csak Heltaitól) — *órakort* (H.: órakort; -kort H. után már csak fiától és Bornemisztól) — *papozlár* (Heltainál, kivált a Hálóban, sokszor, kivüle Ny. Sz. csak a Dávidnak tulajdonított, de mindenesetre Heltaitól kiadott s több-kevesebb közreműködésével fordított Könyvetskéből és Matkótól egy-egy adat) — *practicál* — *prenger* (= pelengér; Ny. Sz. csak H. és Bornemisza) — *sarja* (= saruja) — *szere tő* (= szeretett, kedves; Heltainál, miként a kódexirodalomban, igen gyakori, utána csak Molnár Alberttől) — *szörszám*, *szerszám* (mentula ért. Ny. Sz. csak Meliustól) — *terdet fejet* (t. és főt) *hajt* (Ny. Sz. Faludiig csak Heltaitól, de XVI. századi versekben többször, Balassinál is, a XVII.-ből nem ismerem) — *törvénynek kiadása* — *uttal* (= szor; Heltainál gyakori, utána csak Károli bibliájából) — *vay* (indulat-szó szidalmak előtt; Ny. Sz. az első ily adatot Bornemisza énekeskönyvéből idézi, de a H. meséiben előfordulók közül Imre kiadásának szójegyzéke szerint

három egészen olyan, mint a Poncianusban; emitt: 'vay hitván vigyor', 'vay datzos kabala' stb., ott: 'vay rut undoc féreg stb.) — *vayki* — *valamicsodás* (csak erdélyi adatok) — *vény* (Heltain kívül csak birtokos és fokozott alakban -ny) — *versenyos* — *vesztegletesség* (Ny. Sz. egyetlen adata 1565-ből) — *vonasz* — *vontatásra visz* (= elhalaszt; Krón.: vösz; a főnév maga is ily értelemben csak Faludinál fordul elő újra) — *zenebona* (soká inkább: 'zanabona') — *szakmánt* (azaz zsákmányt) *tesz*.

Ugyanaz a sajátos keveréke a tősgyökeres népiességnek és idegenszerűségnek a *Poncianus* nyelve,¹ mint Heltaié.² Azt hiszem, Heltai ízes magyarsága nem is annyira, vagy nemcsak abból ered, hogy felnőtt korában szinmagyar vidékre kerülvén, a néptől tanult magyarul, hanem a bibliafordító szövetség tartós közös munkájából is, amelyben kitűnő nyelvérzékű székel-y-magyarok társaságában vett részt. Idegenszerűségeinek egy része latin iskoláztatásából ered, s ezek inkább közösek kortársaival (vonatkozó névmással való kezdés, felszólító és feltételes mód a mellékmondatban stb.). De már egyes szórendi hibák, az alanyi és tárgyias ragozás összekeverése — mindez egyaránt jellemző a *Poncianus*ra is — valamint egyes fordulatok idegenajkúságából erednek inkább. Ez utóbbiak közül csak néhány olyant említek amely külön is egyformán kimutatható Heltai hiteles munkáiból — a Ny. Sz. szerint csak tőle — és a *Poncianus*ból, s amelyek esetében nem az eredeti német szöveg csábitotta szó szerint való fordításra: *érette lenni* (akarni, dafür sein), *valaki után üzni* (jemandem nachjagen), *egy sem* (kein fordítása fölöslegesen, pl., egy bél-poklos sem a helyett, hogy: 'bélpoklos nem...'). A synonymák közt való válogatás bizonytalansága is ide tartozik, pl. *könyörgés*, *kivánság* helyett stb. Ami Heltai nyelvének egyéb, pl. mondattani tekintetben kortársaival vagy azok egy részével egyező vagy ellenkező sajátosága, pl. a főnévi igenév személyragos alakjainak az általánostól eltérő használata stb., az is mind ugyanúgy van a löcsei *Poncianus*ban is.

De a magyar szöveg viszonya eredetijéhez, stílusban és egyes tartalmi mozzanatok átalakításában egyaránt, teljesen olyan, mint pl. a fabulákban vagy a részegségről szóló *Dialogus*-ban. Sehol sem fordítás a szó igazi értelmében, hanem még ahol mondatról mondatra követi is az eredeti menetét, ott is

¹ A bécsinél minden tekintetben sokkal becsebb szövegnek — meggyőződésem szerint Heltai második, egészen szépirodalmi jellegű alkotásának — közzététele (XVII. századi kiadásai is igen ritkák, többnyire egy, részben hiányos példányban maradtak meg) nyelvészeti szempontból is érdemes feladat volna; a Heltai egyéb munkáival egyező, részben nyelvét magyarázó adatok ott sorakoznának föl teljesen, de sok benne a szótározatlan vagy csak újabb időből, tájszólásból följegyzett szó és szólás is, pl. *céderkődik*, *felettés*, *fíriat*, *íntet*, *üügéten*, *koltogatós*, *kopitor*, *kuszpitál* — *ebe vére*, *elhányi a csépet* stb.

² V. ö. Imre Lajos: *H. G. meséinek eredete és nyelve*. 1885.

szabad újrafogalmazás. Éreztesse ezt a csak stiláris átalakítás az alább közölt, tartalmi tekintetben az eredetihez ragaszkodó kis részlet, az összehasonlító irodalomtörténetben *Virgilius* címmel emlegetett példázat (XXIV. Rész.) kezdete — az egészükben, hangalakjukban vagy jelentésükben Heltaira jellemző szavakat dőlt betűvel közlöm.

Octavianus was gar ein reicher Keyser, unnd was so geitzig daß er über all ding Gut gar lieb hatt, un di Römer machten zu seinen zeiten jn viel Voleks underthenig, Deszhalben sich etliche Reich wider die Römer sperren. Zu disen zeiten was zu Rom ein Meister, Virgilius genannt, der alle Meister uber traff mit seinen Künsten, und sonderlich mit Zauberey. Nun baten jn die Bürger inn der Statt, dasz er mit seiner Kunst etwas machet, darmit sie gewarnet würden vor jren Feinden. Er thet das sie jnen geböten hatten, und macht oben zu oberst auff einen Thurn so manch Bildt, als jn gut dauchte, und mitten da macht er ein Bildt, das hat einen gülden Apffel, und die anderen Bilder zurings un den Thurn, der hett jegklichs ein Glöcklin in der Handt, und hatten jre Angesichter gewendt gegen den Landen dahin denn jegkliches geordnet was, und als oft sich ein Landt wider die Bürger setzet, oder wider die Statt setzen wolte, so leutet das Bildt, das demselbigen Landt zugeordnet was, so ward denn ein Ritter mit seinem Sper geordnet. Der selbig richtet sein Sper gegen demselben Land. Wenn denn die Römer das sahen, so wapneten sie sich, und zogen als denn mit wehrhaftiger Hand wider das Land. Also mochte sich kein Landt weder heimlich noch öffentlich setzen wider diese Bürger, denn sie allwegen gewarnet wurden von den Bildern. Darnach machet Virgilius durch Trosts willen anderen Armen unnd frommen Leuthen, an ein ander Theil der Statt, ein grosz Feuer, darbey sich die Armen und frommen Leut wermen solten, und machet bey dem Feuwr ein schönen auffwallenden Brunnen, dazu die armen unnd frommen gien-gen und jren Durst leschten, und bey dem Feuwr und umb das Wasser desz Brunnens machet er ein Bild, An deß bilds stirn stund geschrieben, also, Wer mich schlecht, der nimpt

Az Octavianus igen gazdag Csaszár vala, de mondhatlan nagy kívánság vala benne az marha gyítésre. Az időben az Romájak sok Országokat bírának, és birodalmok alá vetének. Némelly Országok pedig ellene tamadának az Romajaknak. Az időben vala egy böles mester Romába, VIRGILIUS nevő, ki nemes tudományokkal és bölcseségekkel meg hallada mind az töb Mestereket. Kiváltképpen jeles vala az őrdenges tudományba. Kértek ötet az Romai Polgárok, hogy az ő tudományával meg jelentene nekik, Mikoron az ellenség rejájok akarna jöni, Hogy ezt meg értvén *eleit vehetnék azoknak*. VIRGILIUS meg művele, az ő kívánságokat: Es csinala egy néhány képet, és álatá azokat az toronynak karimájába *köres környül*, és mindenik képnek egy egy csöngettyü vala kezében. *Közep arányt* pedig állata az egyik képet, kinek egy arány Almát ada kezébe. Midőn ezokaért valamelly Ország tanácskozni kezdte az Romájak ellen, és hadat kezdte készíteni és indítani ellenek. Ottan csöngetni kezdte az a kép, melly arra az országra néz vala az toronynak karimáján, Halván az Romabeliek az csöngetést, ottan zászlót tőnek ki, melly arra az Országra mutat vala: Es *hammarsaggal* készüllének minden erejekkel arra az Országra. Ezt látván minden Országok, Meg ijedének az Romajaktól, És senki nem mere ellenek támadni, Miért hogy az képek mingyárt hírt tesznek vala az csöngetéssel az toromba. Csinála *esmet* VIRGILIUS Romába, egy mindenkor égő tüzet, hogy annál füteznének az szegények Romába. Csinála csak ottan az tűz melet egy igen szép *forrás kutat* is, hogy az szegények abból innának. Az tűz és kut között allata egy képet fel. Annak az homlokán ezt írta: *Az ki engemet üt: azonnal ültetik*. Es ez kép sokkaig ála ott. Végre *juta* egy *Papozlar*, és meg olvasván az írást az képnek

an der Statt Rach. Das Bild stundt viel Jar da, unnd zum letzten da kam ein Pfaff, der laß die Schrift, gedacht bey jm selbs, was Rach nimpt nun eins, ich glaub das, geb ich dir einen streich, so würde ich finden ein Schatz under deinen Füßsen, unnd darumb so woltest du nit dasz ich (!) jemandt schlug, Also nam der Pfaff seine rechte Handt, und gab dem Bildt so ein unfreundlichen schlag, daß das Bildt fiel. Unnd da das geschah, erlasche das Feuer, und vergieng der Brunn, also fand der Pfaff keinen Schatz...

homlokán, gondolkodni kezdte ő magában: Hogy hogy volna ez, hogy valaki tégedet ütne, hogy esmet ütötnék? En mást hiszek, hogy ha én tégedet ütlek, és onnét le döttnék, Hogy talám egy nagy kéncset találok lábaid alatt. Ez az oka, hogy nem akarnád, hogy valaki meg ütne tégedet. Es egy doronggal ugy ütte az képet, hogy mindgyarást ledölte. Es mihelt az kép le dölte, ottan meg aluvék az tűz, Az forrás - is meg álla, Ez vala az nagy kéncs, melyet az Papozlár találta.

Egyes, semmi újat nem mondó szavaknak vagy párhuzamos kifejezéseknek rövidség vagy változatosság kedvéért való elhagyásán, másoknak rokonértelműekkel vagy határozottabb jelentésűekkel való helyettesítésén kívül a beszéd ritmusa is, logikája is egészen más, mint az eredetiben. Hosszadalmas mondatokat, melyek az eredetiben különálló mozzanatokat foglalnak össze, szeret megszakítani, de máskor is szívesen különíti új, rövid mondatokba a továbbiak szempontjából fontos mozzanatokat. Az ő előadásában úgyszólván minden világosabbá válik, ami az eredetiben homályos, félreérthető, vagy nehezebben elképzelhető; be is told oly mozzanatot, amelyet a német a többiből érthetőnek feltételez — sohasem pusztá bőbeszédűségből, mert hiszen sok fölöslegeset el is hagy. Gyakran épen a rövidítés is a világosság kedvéért van, pl. abban, hogy nem szól előbb általánosságban a képek felállításáról, aztán külön a középsőről, majd ismét a többiről, hanem mindjárt először csak a külsők felállításáról, aztán a középsőről (hasonlóan jár el pl. a *Canis*-beli kutya és sólyom jellemzésénél), valamint azzal, hogy nem bonyolítja a képek leírását annak említésével, amire úgyszólván kerül használatuk előadásában. Azzal is érthetőbbé teszi a képek hasznát, hogy nem a támadásról, hanem már a tanácskozásról hirt adnak; idevág az is, hogy a pap nem kézzel, hanem doronggal dönti le a képet, azaz szobrot. Az átdolgozóknak — miként a meseíró Heltainak is — ugyancsak jellemző sajátysága: érzelmi érdekeltsége az elbeszélésben; az idézett részletben abban látható ez, hogy a képledfőntést záró konstatáló tagadást gúnyosan színezett állításá formálja át. Mesestílusra jellemző az is, hogy a pap töprengésébe ismét belefoglalja az olvasott szöveget, amely azt kiváltotta.

Ami sajátyságot e kis darabon megfigyeltünk, mindre tömegesen található példa a könyv minden részében. Általában az elbeszélő stílus átalakulásának leginkább Heltaira jellemző vonásai, nem szólva a tartalmilag is átalakuló vagy gondolkodás- és érzésmódja kifejezésére kivételesen jó alkalmat adó részletekről,

a következők: az eseménysor világosabb elképzelése, mozzanatainak teljesebb s határozottabban elkülönített felsorolása és értelmezése; több és elevenebb, őszinte vagy színlelt indulatot éreztető beszéltetés; az elbeszélő érzelmi érdekeltisége. «Schreib ein Brieff» — mondja az eredeti az ifjúról a csábítás jelenetében; a magyar: «Meg foga D. az pennát, és ira egy cédulát». A gyermek életének megmentésében elgyötrött kutya (XI. r.) meglátván gazdáját «eleybe ballaga és legyezni kezdte elötte az farkával és örömet mutata, müvel hogy hazajöt vólna» (az eredetiben csak: «grüßet seinen Herrn mit seiner geberd»). A *Gaza* címen emlegetett példa ifjú vitéze «egy nagy szekertzet kapá és egy nagy sebet vága az lában» («da wundt er sich selbst») stb. — A császárné csak annyit kiált először férje megtévesztésére: «kompt mir zu hilff», a magyarban: «Tolvaj, tolvaj, jögyötek segítségre». A jó erkölcsök őrei a németben csak megállapítják (*Puteus*, XIV. r.): «Das ist nicht ein gut zeichen, dass jr umb dise zeit hie stehet», a magyarban így pörölnek: «Mi dolog: Mit forgolódol mostan az utzan: Tudodé hogy meg vagyon tiltva? Nem jó járásban vagy». Megjelenít, beszéltet, gondolkodást monológba önt, ahol az eredeti csak jelzi; pl. a neje becsületét kapzsiságból feláldozó marsallról csak ennyi áll a németben, «da kam geizigkeit an jn». «Gondola ő magában: Ebe vére; Szép pénz az ezer arany. — Bizony ezt másnak nem engedem» — hangzik a magyarban. Az érzelmi érdekeltség következményeképen itt-ott az elbeszélés lezárása a részvét és felháborodás kifejezése után egészen olyanféle kis prédikációba megy át, mint a fabulákban, pl. a *Puteus* (XIV.) az eredetiben a férj kalodába zárásának puszta közlésével végződik, a magyar elbeszélés megtoldja ezzel (D4b lap):

«Es nem használa az szegény vén nemes embernek az ő jámborsága és ártatlan volta: Hanem minden emberéknél ő vala az vétkes. De az Felesége, az undok fertelmes k . . . , az vala az jámbor és ártatlan. Mert mindenkor így jár, Hogy mentől nagyob parazna és k . . . az Asszonyom, Annál inkább hánya jámborságot, és nem akarja az nevet viselni. Szép kövül az piros alma: De ha meg metzed, Belől rothados, &c.» (Még ez az etc. is, amely nyitvahagyja a további elmélkedés lehetőségét, egészen Heltaias: egész hosszú sor mese vagy értelmezés végén ott áll!)

Rendszerint az ily toldalékokba kerülnek nagyobb nyomaték kedvéért azok a közmondásszerű szólások, amelyeket az ajánlásban már volt alkalmunk megfigyelni s amelyek Heltai meséiből s egyéb átdolgozásaiból olyannyira ismeretesek. De előfordulnak a Poncianus mindenféle részletében s szemléletessé, testivé teszik azt, amit az eredeti közvetlenül, lelki értelmű szavakkal, elvontan fejez ki, pl. ugyancsak a *Puteus*-ban: «wer gelestert is wolt dz all welt gelestert werde»: «a sárban hevert disznó azt akarná, hogy az többi-is mind sáros

vólna». Erdekes, bizonyára népi szólás: «elhányja az csépet» (ismételten; értelme: magát más után veti, másra veti szemét; az eredetiben: «darumb gewan sie einen andern lieb»). Serlinus sem azt mondja a mesterektől palotáján kívül vakká tett császárnak, hogy ölesse meg őket, hanem: «hivasson nagyobb Mestert ő náloknál egy éles pallossal».

WALDAPFEL JÓZSEF.